

Claes als taalkundige

Frans CLAES S.J.

In de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde staat Désiré Claes bekend als een voorman van de particularistische strekking, als iemand die streed voor het goed recht van eigen Vlaamse woorden, uitdrukkingen en uitspraak¹. Als onderwijzer, leraar en lid van de Vlaamse Academie beschouwde hij het als zijn taak de eigen taal bij het Vlaamse volk in eer te herstellen. Volgens hem had het Zuiden even goed als het Noorden het recht om bij te dragen tot de gezamenlijke Nederlandse taalschat. In felle polemieken verdedigde hij dit standpunt². Deze houding van mijn streek- en naamgenoot wil ik aan de hand van zijn voornaamste taalkundige publikaties nader toelichten.

1. Verdediging van de Vlaamse volkstaal

Aan zijn eerste lezing voor de Vlaamse Academie gaf Désiré Claes de sprekende titel *Eenige volksuitdrukkingen verdedigd en aanbevolen*³. Hierin wijst hij eerst op de overvloedige, rijke oogst aan „zoogenoemde gewestelijke uitdrukkingen”, die verzameld en gerangschikt werden in woordenboeken, eerst in het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* (van Schuermans), later in die van De Bo, Tuerlinckx, Joos en anderen. Speciaal wijst hij ook op „het *zanten* (gelijk het nu heet) van door het volk gebruikte, maar in de woordenboeken verwaarloosde uitdrukkingen” door Guido Gezelle⁴.

Hoewel hij toegeeft dat er soms te veel gewestelijke woorden gebruikt worden, in plaats van de juiste en algemeen geldige, vindt hij „er ook eene menigte, welke door oudere schrijvers gebezigd, en onder 't volk voortlevende, in de woordenboeken of niet gemeld of als verouderd worden veroordeeld; andere, in vroegere tijden niet bestaande, maar ter gelegenheid van moderne toestanden of uitvindingen door de 'sprakmakende gemeent' in het leven geroepen, worden evenmin erkend, maar zien hunne plaatsen ingenomen door bastaardwoorden of lamme omschrijvingen”. Met zijn lezing wil hij de Academie aan-

1. T.J. Suffeleers, *Taalverzorging in Vlaanderen. Een opiniegeschiedenis*. Brugge-Nijmegen, 1979, p. 105, 136-137, 169-170.

2. R. Haeseryn, *De pennetwist om het algemeen Nederlands in België omstreeks 1900*, in *Taal en Tongval* 11 (1959), p. 84-91, inz. 85-87 en 90.

3. *VMKVA* 1890, p. 128-150.

4. *Ibid.*, p. 128.

sporen om „tot de wettige inburgering of herinburgering” te besluiten van „die groote menigte verstoelingen”⁵.

Bij de ca. 50 „volksuitdrukkingen” die hij verdedigt en aanbeveelt, wijst hij er telkens zoveel mogelijk op dat ze niet alleen bij het volk leven, maar ook door oudere schrijvers (vooral Kiliaan en Ten Kate) gebruikt worden. Ons valt op dat de meeste ervan slechts in een klein gebied gebruikelijk zijn, vooral in de Getestreek, de geboortestreek van Claes.

Enige woorden beveelt hij aan wegens de duidelijkheid en de schilderachtigheid ervan. Zo noemt hij het woord *beuling* als de benaming van de eerste ondergrondse spoorweg in ons land te Kumtich: een naam, zo zegt hij, „die toch aan ons vlaamsch verstand meer zegt dan *tunnel*; waarom zouden wij dan dergelijke kunstwerken anders dan *beulingen* noemen? De zucht naar het nieuwe doet ons menigmaal schilderachtige uitdrukkingen verwerpen tot groote schade voor onze taal”. Voor het werkwoord *beulen* (holen of hollen) verwijst hij naar Kiliaan en Ten Kate⁶.

Een woord dat hem aangename herinneringen uit zijn kinderjaren opwekt is *rijschok* („rijzok” uitgesproken), waarvoor de woordenboeken o.a. *touter*, *schommel*, *slingerkoord*, *schopstoel* opnemen. Maar, zegt hij, ons *rijschok* „is toch wel zoo schilderachtig als die andere gewestwoorden, en *rijschokken* (*rijzjokken*) zoo schoon als *schommelen* of *touteren*”. Hij vermeldt hiervan de vorm *rijd-schot* bij Kiliaan en Ten Kate⁷.

Andere woorden beveelt hij aan om de eigen betekenis die ze hebben. Zo noemt hij *kettel* (of *kertel*) „een woord, dat wij volstrekt noodig hebben. *Lompen*, *lappen*, *vodden*, zeggen hetzelfde niet als *kettelen*... *kettelen* zijn ook *franjes*, de *franjes* der armoede, der haveloosheid, der slordigheid”. Bij Ten Kate en Kiliaan vindt hij o.a. de vormen *kertel*, *kertelen* en *kerte*⁸.

Van het woord *reen*, (akker)grens, zegt hij dat Kiliaan en Ten Kate het als verouderd opgeven en dat latere woordenboeken het niet vermelden. „En toch het woord leeft: *die muur, die heg staat in den ree*: welk ander woord wil men daar beter gebruiken?... Er is groot onderscheid tusschen *reen* en *grens*, *reenen* en *grenzen*, *reensteen*, en *grenspaal*. 't Is niet genoeg die woorden zoo maar verouderd te heeten, zoolang zij nog goeden dienst bewijzen, vooral wanneer men niets beters, zelfs als men in 't geheel niets weet in hunne plaats te zetten”⁹.

Het woord *schoep*, volgens Ten Kate verouderd, wordt in het dialect van de Getestreek duidelijk onderscheiden van de woorden *schup* en *schob*. „Eene *schup* dient om den grond mee te graven... Met eene *schoep*, laadt men ko-

5. *Ibid.*, p. 129.

6. *Ibid.*, p. 135-136.

7. *Ibid.*, p. 140.

8. *Ibid.*, p. 136-137.

9. *Ibid.*, p. 139-140.

len en gruis : beiden zijn van ijzer of staal. Met eene *schob* zet men op zolder den koornhoop om, ten einde er de kalanders uit te houden. Drukken deze drie woorden door hunnen vorm en hunnen klank niet treffend den meerderen of minderen wederstand uit, dien men bij het gebruik dier werktuigen gewaarwordt ? Waarom dien rijkdom langer miskennen ?" ¹⁰.

Claes besluit dit pleidooi voor erkenning en gebruik van woorden die „bij ons springlevend" zijn en waarvan „de echtheid van den nederlandschen oorsprong bewezen" is, met de volgende uitspraak : „Elke plaatselijke studie over onze taal doet ons eenen dieperen blik in haar wezen werpen ; en hoe grondiger wij haar leeren kennen, des te hooger zullen wij haar schatten, des te inniger zullen wij haar aankleven, des te standvastiger zullen wij haar beminnen" ¹¹.

2. Polemieck met Meert

In 1891 publiceerde Claes *Gemengde taal- en letterkundige aanmerkingen* ¹², om „ons taal- en letterveld van onkruid te zuiveren", zoals hij in zijn inleiding schrijft. Hierin oefent hij kritiek uit op woordgebruik, stijl en zinsbouw van verschillende auteurs, zowel uit Nederland als uit Vlaanderen. Hij merkt bijv. op dat „om het meisje te overhalen" fout is voor „over te halen" en dat „geïnkwartierd" fout is voor „ingekwartierd" (p. 25-26), maar verdedigt anderzijds „echt Vlaamse" wendingen als „op verlof" (p. 63) en „verkoud" (op grond van de afleiding „verkoudheid", p. 82). Ook gebruikt hij soms verouderde of gewestelijke woorden, bijv. wanneer hij een slecht gebouwde zin afwijst met te zeggen „daarmee is de verkroeste zin nog niet gelfsch geworden" (p. 72) ¹³. Hippoliet Meert, die zich voor het taalgebruik naar Nederland wilde richten en in 1895 het Algemeen Nederlands Verbond zou stichten, reageerde tegen dit werk van Claes met een artikel in het tijdschrift *De Toekomst*, onder de titel *Taalpolitie toegepast op Cato Censorius* ¹⁴. Hij klaagde Zuidnederlandse schrijvers in het algemeen, en Claes in het bijzonder, aan omdat ze over hun moedertaal schrijven en fouten bij anderen opmerken, zonder zelf hun taal goed te kennen.

10. *Ibid.*, p. 142-143.

11. *Ibid.*, p. 150.

12. Gent, 1891. 117 pp.

13. *Verkroesen* heb ik nergens kunnen vinden ; *verkroezelen*, omkrullen, van blaren, wel in het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* van Schuermans, het *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* van Claes en het *Idioticon van het Antwerpsch dialect* van Cornelissen en Vervliet. *Gelfsch*, schuin, scheef, komt voor bij Kiliaan, in het *Nederduitsch-Fransch Woordenboek* van Van de Velde en Sleeckx en bij Schuermans, zonder vermelding van het dialect waarin het gebruikt wordt. In Oost-Brabant blijkt het woord onbekend te zijn.

14. *De Toekomst*, 1891, p. 385-406.

Claes antwoordde op dit artikel met een bijdrage *Taalpolitie toegepast op Cato Schabletter*¹⁵, waarin hij nogmaals opkomt voor het goede recht van woorden uit de Vlaamse volkstaal. Duidelijk is dit al in zijn titel met het woord *schabletter*, ditmaal geen woord uit het dialect van Claes, maar uit het Westvlaams. We vinden het in het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* (1865-70) van Schuermans als gebruikelijk te Brugge, Roeselare „en elders” met de betekenis „sjampetter”, veldwachter. Het is een samentrekking van *schade-beletter*. In het *Westvlaamsch Idioticon* (1873) en het *Bijvoegsel* (1883) op Schuermans wordt het opgegeven als naam van de politiebediende of politieagent te Brugge.

Meert reageerde nog herhaaldelijk, eerst onder de titel *Cato Censorius komt in beroep*¹⁶, dan in allerlei tijdschriften en andere bladen, zoals *Het Belfort*, *Het Volksbelang*, *De Nieuwe School- en Letterbode*, *De Kunstbode*, *De Brugsche Beiaard* en *De Flamingant*¹⁷.

Een beeld van de polemieken krijgen we door het volgende voorbeeld. In zijn *Gemengde aanmerkingen* had Claes in 1891 geschreven: „Van welk geslacht is het woord *gedacht*? Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* antwoordt: van 't vrouwelijk, voorheen ook van 't onzijdig geslacht. — In het Zuiden heeft het zijn oorspronkelijk geslacht bewaard; waarom moeten wij het dan opofferen?”

In zijn eerste antwoord schrijft Meert hierover: „Dit is één van de woorden bij welke Zuidnederlandsche pseudogeleerden zich op het oorspronkelijk geslacht beroepen. Eén onder hen, D. Claes...”

Volgens Meert is de bewering dat dit woord oorspronkelijk onzijdig was, volstrekt ongegrond en is het vanouds vrouwelijk. Hiervoor verwijst hij naar het Oudhoogduits en het Oudsakisch. In het Middelnederlands komt het naast vrouwelijk ook onzijdig voor, meest in de vorm *gedachte* of *gedochte*, minder dikwijls in de vorm *gedacht*. Nu is het woord in Zuid-Nederland alleen onzijdig, „maar het heeft hier allerminst zijn oorspronkelijk geslacht behouden. De beschaafde Nederl. taal heeft daarentegen wel aan den oorspronkelijken vorm vastgehouden. Wie Nederl. schrijven wil, behoort dan *de gedachte* te gebruiken”¹⁸.

In een latere repliek beroept Claes zich dan weer op Weiland, volgens wie „ook beschaafde schrijvers” dat woord onzijdig gebruiken „met de weglating van den uitg. *e*”, bijv. Hooft, Stoke, Van Hoogstraten, Kiliaan en Ferguut¹⁹.

15. *Ibid.*, 1892, p. 51-74.

16. *Ibid.*, 1892, p. 149-162 en 181-192.

17. D. Claes, *De onkruidkunde van H. Meert gewikt en gewogen*, in *VMKVA*, 1899, p. 385-386.

18. H. Meert, *Onkruid onder de tarwe. Proeve van taalzuivering*. Turnhout, 1941, p. 73; cf. de gedeeltelijke uitgave in 1899, p. 25.

19. *VMKVA* 1899, p. 435-436.

Deze laatste repliek vinden we in de uitvoerigste bespreking die Claes aan het werk van Meert wijdt, in een lezing voor de Vlaamse Academie, *De onkruidkunde van H. Meert gewikt en gewogen*, die in de *Verslagen* niet minder dan 136 bladzijden in beslag neemt²⁰. Met deze uitvoerige lezing wilde Claes voorkomen dat de Academie het boek van Meert, *Onkruid onder de tarwe*, volledig zou uitgeven. In de eerste honderd bladzijden, die toen pas verschenen waren, had Meert o.a. geschreven: „op al onze Zuidnederlandsche schrijvers kleeft de erfzonde, geen schrijft onberispelijk; allen zijn de slachtoffers der historische verbastering; ze schrijven Zuidnederlandsch. Een half dozijn, weinig meer, zou men vinden, die zich door hun gekuischte taal gunstig onderscheiden”²¹.

In zijn lezing stelt Claes dat de Academie zich door Meert heeft „laten verschalken” om de eerste honderd bladzijden van zijn *Onkruid* uit te geven. Een gevolg hiervan is, zo zegt Claes, dat „op last der Academie ligt gedrukt, dat er nauwelijks zes — niet zes academieleden op de vijf-en-dertig - maar zes Vlamingen, „weinig meer”, in heel België gevonden worden, die hunne taal behoorlijk kunnen schrijven. En tot die zes behoort natuurlijk hij zelf, en de heeren OBRIE, STIJNS en BRANS — die noemt hij met hunne namen — en de heer GITTEE, die daar niet aan twijfelt. Waar is nu de zesde? In de Academie of er buiten?”²².

Claes bouwde zijn betoog verder op rond de volgende stellingen: de Vlamingen hebben wél iets te zeggen in het beheer van de Nederlandse taalschat: de redenen die de heer Meert aanvoert om ons, Vlamingen, bij burenen en vreemden voor sukkelaars te doen doorgaan, zijn of ongegrond of kleingeestig; de beste Hollandse schrijvers, en zelfs de heer Meert, begaan flaters, die hem moeten doen nadenken, eer hij het waagt zijn plak zo hoog over de Vlamingen te zwaaien²³.

De argumenten van Claes maakten blijkbaar zoveel indruk op de leden van de Academie, dat het vervolg van *Onkruid onder de tarwe* niet door de Academie werd uitgegeven. Pas in 1941 verscheen het volledige werk postuum, bezorgd door Constant Peeters²⁴.

3. Oude rijkdom van de taal

Herhaaldelijk komt Claes op voor het gebruik van woorden die bij oude schrijvers en in oude woordenboeken voorkomen en die nog in de Vlaamse volkstaal

20. *Ibid.*, p. 384-519.

21. H. Meert, *Onkruid...*, 1899, p. 36.

22. *VMKVA* 1899, p. 399.

23. Cf. de drie delen van zijn lezing, *ibid.*, p. 396, 415, 479.

24. H. Meert, *Onkruid...* 1941.

leven. Dat ze nu in het Noorden verouderd zijn en niet meer in de woordenboeken staan, is voor hem geen argument. Als deze woorden in het Zuiden nog gebruikt worden, zijn ze volgens hem niet verouderd en zouden ze ook in de hedendaagse woordenboeken opgenomen moeten worden.

In zijn lezing *Eenige volksuitdrukkingen verdedigd en aanbevolen* verwijst hij voor het bijwoord *daal*, in Limburg en (Oost-)Brabant gebruikelijk in de betekenis 'beneden, onder', naar oude schrijvers, naar Kiliaan en zelfs naar een citaat bij Ten Kate in „, 't Frank-Theutsch of Alamannisch : *Er dera Sunna in Se dalkange*, dat is *Eer de zon in zee daalga*'. Van de woorden *breusem*, *kruim*, *breuzelingen*, *kruimels*, en *breuzelen*, *kruimelen*, zegt hij dat we ze tevergeefs in onze woordenboeken zoeken. „, Bij Ten Kate en Kiliaan staan zij als verouderd aangehaald, maar zij staan er. 't Is gemakkelijk zeggen : die woorden zijn verouderd ! Wat recht geeft dat, als zij op vele plaatsen nog frisch voortleven ? Of zou er voor de talen ook eene soort *mode de Paris* bestaan, waar elkeen zich hoeft naar te regelen ?”²⁵.

Opmerkelijk is dat Claes in zijn *Gemengde taal- en letterkundige aanmerkingen* opkomt voor het schrijven van lidwoorden en voorzetsels aan het begin van familienamen met een kleine letter, „, niet als een teken van adel, maar als een bewijs van eerbied voor een eeuwenoud gebruik”²⁶. In de schrijfwijze met een kleine letter van namen als *J. van Meer* en *A. de Roose* ziet hij dus een oude traditie, terwijl anderen hierin juist een „, Noordnederlands systeem” zien²⁷.

Het zoeken van Claes naar oude bewijsplaatsen voor Zuidnederlandse dialectwoorden ligt ten grondslag aan zijn studie over woorden bij Kiliaan. Hieraan gaf hij de sprekende titel *Lijst van bij Kiliaan geboekte en in Zuid-Nederland voortlevende woorden die in de hedendaagsche woordenboeken niet opgenomen of onvolledig verklaard zijn*²⁸. In zijn inleiding op dit werk betreft hij dat de Nederlandse taal verarmd en verzwakt werd doordat „, een hoop eigenaardige uitdrukkingen, vroeger tot de algemeene taal behoorende, maar door geene Vlaamsche schrijvers levend gehouden, in Holland meer en meer verwaarloosd, allengskens door de woordenboeken werden weggelaten en maar alleen in den mond van het Vlaamsche volk voortleefden”. Hij betreurt dat „, de voorstanders van de taalherstelling... voor particularisten uitgemaakt” worden en meent „, dat wij met recht de woorden, door Kiliaan geboekt en in den

25. VMKVA 1890, p. 131-132.

26. D. Claes, *Gemengde...*, p. 115-116. Reeds eerder had hij dit standpunt verdedigd in *Over 't gebruik der hoofdletters*, in *Handelingen van het XIIIe Taal- en Letterkundig Congres te Antwerpen 1873*, verslag van voordracht en bespreking, p. 257, tekst van de lezing als *Bijlage I*, p. 391.

27. J.L. Pauwels, *De alfabetische rangschikking der Van-namen*, in *Leuvense Bijdragen* 38 (1948), p. 18-48, en *De spelling van de familienamen met 'Van' en 'De'*, in VMKVA 1958, p. 309-316.

28. Kon. VI. Academie, V, 11. Gent, 1902. 80 pp.

mond van ons volk voortlevende, mogen aanbevelen. Daartoe hebben wij onze volksspraak zorgvuldig aan zijn *Etymologicum Teutonicae Linguae* getoetst²⁹.

De meeste woorden uit de *Lijst* komen als dialectwoord in de streek van Tienen voor, zoals blijkt uit de verwijzingen naar de woordenboeken van Tuerlinckx (*Hagelandsch Idioticon*, eigenlijk voor de streek tussen Tienen, Linter en Zoutleeuw) en Rutten (*Haspengouwsch Idioticon*, eigenlijk voor de streek tussen Tienen, Zoutleeuw en Sint-Truiden). Typisch Oosthagelandse vormen zijn bijv. *gluntig*, gloeiend, *heulenteer*, vlierboom en *heurts*, mallejan³⁰. Voor sommige van die woorden geeft hij echter ook verwantschap met het Duits aan, bijv. voor *heulenteer* (*Holunder*), *gescheer*, allerlei gereedschap (*Geschirr*), en *grelig*, schrikkelijk (*gräulich*). Deze verwantschap moet het oude recht van deze woorden kracht bijzetten.

Claes neemt in zijn *Lijst* echter ook woorden uit andere dialecten dan het zijne op, bijv. *kal*, praat, en *kallen*, spreken, praten, die volgens hem in Hasselt, Limburg gebruikt worden en die Kiliaan o.a. Hollands noemt. Claes schrijft dat deze woorden „dus Hollandsch én Vlaamsch” zijn. Dat ze vroeger in het Noorden bekend geweest waren, is voor hem blijkbaar een argument om ze weer aan te bevelen.

Ook in zijn *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*³¹ verwijst Claes geregeld naar Kiliaan en naar andere oude bronnen, om het oude recht van een aantal dialectwoorden aan te tonen. Hierin komt hij overeen met Gezelle, die ook „van sommige onder die schoone oude woorden weer gangbare spreek- en schrijfmunte” wilde maken³² en die schrijft: „Wel hoe! een woord of een zegswijze is Grieksch, Latijn, Hoogduitsch, Engelsch, Yslandsch, Deensch, Zweedsch, Fransch zelve, en 't en zou geen Vlaamsch mogen zijn, enkel omdat het in zulk of zulken woordenboek niet meer staat! Is een schilderij dan Memmelinck's of Ruben's niet meer, om dat ze Mr A. of Mr B. in zijn kataloge vergeten heeft”³³.

Besluit

Omdat hij het gebruik van woorden uit de Vlaamse volkstaal verdedigde, wordt Désiré Claes een particularist genoemd. Zelf wees hij die naam echter af.

29. D. Claes, *Lijst...*, p. 5-6.

30. Zie mijn bespreking van deze drie woorden in de reeks *Hagelandse woorden*, in *Oost-Brabant* 22 (1985), p. 43-44, 13 (1976), p. 79-80, en 16 (1979), p. 137-138.

31. Kon. VI. Academie, V, 12. Gent, 1904. 298 pp.

32. Cf. N. Bakker, *Gezelle, de taaldelver en de taalzorger*, in *Boeket voor Gezelle*. Handelingen van het symposium door het Guido-Gezelle-genootschap en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Brugge 2 mei 1980. Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 47.

33. G. Gezelle, *Dichtoefeningen*. 1892, p. XII, naar de tekst in *Verzameld Dichtwerk*. I. Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 58.

Hij beschouwde zich als een „voorzitter van taalherstelling”. Evenals de zogenaamde Westvlaamse taalparticularisten wilde hij goede woorden uit de volkstaal en uit oude bronnen (lieft uit beide samen) opdiepen om het Nederlands te verrijken. Hij haalt met instemming de woorden van M. de Vries in zijn inleiding op het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* aan „dat gewestelijke en plaatselijke woorden er hunne plaats moeten vinden”, maar beklemtoont dat men door naar de levende volkstaal te luisteren „de eenheid van taal in alle gewesten, zowel van Zuid- als van Noord-Nederland” bevordert³⁴.

Minderbroedersstraat 11
3000 Leuven

34. D. Claes, *De onkruidkunde van H. Meert gewikt en gewogen*, in *VMKVA* 1899, p. 400.